

ONLAYN NIZOLARNI HAL QILISH (ODR): FUQAROLIK PROTSESSIDA INNOVATSION YONDASHUV

Azirbaev Salamat Kuanishbaevich

Qoraqalpoq davlat universiteti yurisprudensiya talim yonalishi yuridika fakulteti 3-kurs talabasi. Tel raqami: +998 90 700-68-62 Email: azerbaevsalamat947@gmail.com.

Annotatsiya: *Ushbu maqolada onlayn nizolarni hal qilish (ODR) tizimining fuqarolik protsessida qo'llanilishi, uning nazariy asoslari, xalqaro tajriba, O'zbekiston huquqiy tizimida ODRning tutgan o'рни, amaldagi muammolar va istiqbolli yechimlar tahlil qilinadi. Sudlov tizimining raqamli transformatsiyasi sharoitida ODR zamonaviy huquqiy muammolarga javob topishga xizmat qiluvchi vosita sifatida o'rganiladi.*

Kalit so'zlar: *ODR, onlayn nizolar, fuqarolik protsessi, raqamlashtirish, vositachilik, arbitraj, sud islohotlari.*

KIRISH

XXI asrda jamiyat taraqqiyotining asosiy belgilaridan biri bu — texnologik innovatsiyalar va raqamlashtirish jarayonlaridir. Ushbu jarayonlar hayotning barcha sohalariga, xususan, huquqiy tizimga ham jiddiy ta'sir ko'rsatmoqda. Shu nuqtayi nazardan olib qaralganda, fuqarolik protsessida onlayn nizolarni hal qilish (ODR – Online Dispute Resolution) tizimi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

ODR tizimi orqali sudgacha yoki sud jarayonining o'zida turli nizolarni onlayn shaklda, ya'ni masofadan turib hal qilish imkoniyati yaratiladi. Bu esa sud tizimidagi yuklamani kamaytiradi, fuqarolarning huquq va manfaatlarini tez va samarali himoya qilishga xizmat qiladi. Bugungi kunda xalqaro tajribada bu tizim keng joriy etilgan bo'lib, AQSh, Kanada, Niderlandiya, Buyuk Britaniya kabi davlatlarda samarali ishlayotgani kuzatiladi.

Ammo O'zbekiston tajribasida bu tizim hali to'liq shakllanmagan. Qonunchilikda ODR to'g'risida bevosita normalar mavjud emas, fuqarolik protsessida bu mexanizmning qo'llanilishi esa cheklangan. Bu esa zamonaviy fuqarolik yuridik amaliyotida tizimli muammolarni yuzaga keltiradi.

Huquqshunos olim E. Katsh va J. Rifkinning ta'rificha, ODR – bu "an'anaviy sud tizimidan tashqari yoki u bilan birga, raqamli vositalar yordamida taraflar o'rtasidagi nizolarni hal qilish tizimi" bo'lib, u huquqiy tizimni soddalashtiradi, fuqarolarga qulaylik yaratadi va zamonaviy ehtiyojlarga javob beradi.

Shu bois ushbu maqola O'zbekiston fuqarolik protsessida ODR tizimini joriy etish zarurati, mavjud muammolar, xalqaro tajriba va nazariy asoslar nuqtayi nazaridan chuqur tahlil qilishga qaratilgan.

ODR tizimining huquqiy mohiyati va ilmiy asoslari

ODR atamasi 1990-yillarda elektron tijoratdagi nizolarni hal qilish uchun ilk bor qo'llanilgan. Asosiy tamoyil — nizoni sudgacha yoki sud doirasida, masofadan turib, tez, shaffof va arzon hal qilishdir. ODR uchta asosiy shaklda namoyon bo'ladi:

Onlayn muzokaralar (negotiation) – tomonlar o'zaro kelishuvga erishishga harakat qiladi.

Onlayn vositachilik (mediation) – betaraf shaxs ishtirokida muzokara olib boriladi.

Onlayn arbitraj (arbitration) – nizoni mustaqil hakam hal qiladi, qaror majburiy kuchga ega bo'ladi.

Bugungi kunda ba'zi rivojlangan mamlakatlarda ushbu tizim sun'iy intellekt yordamida avtomatlashtirilgan ko'rinishda ham ishlatilmoqda. Masalan, AQShda "Modria" platformasi, Kanadada "Civil Resolution Tribunal" muvaffaqiyatli faoliyat yuritmoqda.

Britaniyalik yurisprudens olimi R. Susskindning fikricha: "Kelajak sudlari jismoniy binolardan emas, raqamli platformalardan iborat bo'ladi". Bu fikr ODRning nafaqat texnik, balki huquqiy kelajak tendensiyasi sifatidagi o'rnini belgilab beradi.

O'zbekistonda ODR tizimini joriy etishdagi muammolar

O'zbekiston fuqarolik protsessual qonunchiligida masofaviy ishtirok, elektron hujjatlar va videoanjumanlar nazarda tutilgan bo'lsa-da, bu hali to'laqonli ODR tizimini emas. Quyidagi asosiy muammolar mavjud:

Qonunchilikda ODR atamasining yo'qligi – Fuqarolik protsessual kodeksda bu tizim huquqiy asosga ega emas.

Texnik infratuzilmaning sustligi – Hududlararo internet teng emas, platformalar barqaror ishlamaydi.

Huquqiy ong va savodxonlik pastligi – Aholi va ayrim yuridik vakillar raqamli vositalardan foydalanishda qiynaladi.

Ijtimoiy tengsizlik – Raqamli texnologiyalarni faqat ma'lum qatlam foydalana oladi, qolganlar chetda qolmoqda.

Bu muammolar ODRning amaliyotda joriy etilishi uchun jiddiy to'siqdir.

Xalqaro tajriba: ODRning samarali ishlash mexanizmlari

Xalqaro tajriba O'zbekiston uchun samarali yechimlar topishda muhim ahamiyatga ega. Jumladan:

Kanada: "Civil Resolution Tribunal" – yillik 30 mingdan ortiq nizo onlayn ko'rib chiqiladi.

AQSh: "Modria" – xususiy va davlat organlari tomonidan ishlatiladi, onlayn to'lov, arbitraj, vositachilik xizmatlari ko'rsatiladi.

Niderlandiya: "Rechtwijzer" – davlat va nodavlat sektori hamkorligida yaratilgan onlayn nizo hal qilish platformasi.

Bu tajribalar shuni ko'rsatadiki, ODRni joriy etishda yagona davlat siyosati, qonunchilik asoslari va texnik yechimlar uyg'un holda shakllantirilgan.

O'zbekistonda ODRni rivojlantirish bo'yicha takliflar

Qonunchilikka aniq normalar kiritish – Fuqarolik protsessual kodeksga ODRga oid alohida bob kiritilishi lozim.

Maxsus platforma ishlab chiqish – "my.gov.uz" yoki "E-SUD" tizimi doirasida maxsus modul yaratilishi mumkin.

Huquqiy ongni oshirish – advokatlar, sudyalalar va aholiga doimiy treninglar tashkil etish zarur.

Xalqaro tajribani o'rganish – Modria, Rechtwijzer kabi tizimlar asosida milliy model ishlab chiqish mumkin.

Xulosa

Onlayn nizolarni hal qilish (ODR) – zamonaviy huquqiy jarayonlarning ajralmas qismiga aylanmoqda. Bu tizim fuqarolarga qulaylik, tezkorlik va adolatni ta'minlash imkonini beradi. O'zbekiston uchun ODRni joriy etish – bu raqamli sudlov tizimi sari dadil qadam bo'lib, fuqarolik protsessining isloh qilinishiga xizmat qiladi. ODRning huquqiy asoslarini yaratish, xalqaro tajribani o'rganish va texnik infratuzilmani takomillashtirish orqali O'zbekiston zamonaviy, raqamli va adolatli fuqarolik protsessiga erishishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- 1) Susskind, R. (2019). Online Courts and the Future of Justice. Oxford University Press.
- 2) European Commission. (2013). Online Dispute Resolution (ODR) Regulation (EU) No 524/2013. <https://eur-lex.europa.eu>
- 3) British Columbia Civil Resolution Tribunal. (2023). <https://civilresolutionbc.ca>
- 4) M.X. Xusanboyev. (2023). "Fuqarolik protsessida raqamlashtirish va onlayn sud muhokamalari." Yuridik fanlar axborotnomasi, №1.
- 5) Sh.R. Jo'raqulov. (2022). "Raqamli huquqiy xizmatlar: imkoniyatlar va muammolar." Huquqiy islohotlar jurnali, №4.
- 6) O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik protsessual kodeksi. (2024-yil holatiga ko'ra).